

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΛΑΜΠΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΑΥΤΗΣ (ιδία κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν)

Ὁ ἀείμνηστος Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις ἐγεννήθη ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου Κρήτης. Ἡ ἐπαρχία αὕτη ἔκαλεῖτο *Κάτω Σύβριτος* ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν¹, ὑπήγετο δὲ μέχρι τέλους τῆς β' βυζαντινῆς περιόδου (1204) εἰς τὴν ἐπισκοπὴν *Συβρίτου*². Τὸ σημερινὸν ὄνομα ὀφείλει ἡ ἐπαρχία εἰς ὁμώνυμον χωρίον, καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὑπήγετο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν *Λάμπης*.

Διὰ τὰ μετάσχω καὶ ἐγὼ τοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ ἀειμνήστου μεγάλου διδασκάλου καὶ ἐπιφανοῦς συμπατριώτου μου, εὐσεβοῦς δὲ Χριστιανοῦ, τιμητικοῦ τόμου, μὲ θέμα ἔχον σχέσιν πρὸς αὐτόν, ἔγραψα τὰ περαιτέρω περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης, ἀναφερόμενα ἰδίᾳ εἰς τὴν τουρκοκρατίαν, διὰ τὴν ἀποτίναξιν τῆς ὁποίας ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις εἰργάσθη λόγῳ καὶ ἔργῳ, καλὰ μὲν καὶ ὀψλῳ.

Α' – Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ

Δὲν θὰ ἐξετάσω ἐδῶ τὰ τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης κατὰ τοὺς πρώτους ὀκτὼ αἰῶνας· οὐ μόνον διότι τὰ γεωγραφικὰ αὐτῆς ὅρια δὲν συμπίπτουν μὲ τὰ σημερινά, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ προσφάτως συνάδελφος εἰδικώτατος συνεξήτασε τὸ θέμα τοῦτο, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἰδίᾳ τῶν τακτικῶν καὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς συνόδους³. Θ' ἀναφέρω ἀπλῶς τὸν συσχετισμὸν τῆς ἀρχαίας Λάμπης, πόλεως

1. Στ. Ξανθοῦ δίδου, Ἑπαρχίαι καὶ πόλεις τῆς Κρήτης, ΕΕΒΣ 3, 1926, σ. 52.

2. Πρὸβλ. V. Laurent, Le synodicon de Sybrita et les métropolitains de Crète aux X-XIII siècles, ΕΟ 32, 1933, σσ. 385-412.

3. Γερασίου Ι. Κονιδάκη, Αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι καὶ τοῦ 17ου αἰῶνος, «Κρητικὰ Χρονικά» 7, 1953, σσ. 462-478.

κειμένης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης, παρὰ τὴν σημερινὴν Ἀργυρούπολιν¹ καὶ τῆς ἐπισκοπῆς Λάπης, Λάμπης ἢ Λάππας². Ὁμοίως ὅτι τὴν ἐπισκοπὴν γινώσκουμεν πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ «μαρτυρίου» τῶν Ἀγίων Δέκα μαρτύρων ἐν Κρήτῃ, τῶν ἐπὶ Δεκίου μαρτυρησάντων. Τὸ σχετικὸν ἀγιολογικὸν κείμενον σῶζεται εἰς ἐκτενεστέραν μορφήν, προμεταφραστικὴν³, ἔχουσαν κατὰ τὸν ἐκδότῃν τοῦ ὡς πρότυπον πιθανῶς κείμενον γραφὲν ἐν Γορτύνῃ κατὰ τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα. Δεύτερον εἰς συναξαριακὴν⁴. Ἀναγινώσκεται εἰς τὴν πρώτην: «Τίτος γέγονεν πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γορτύνῃ μητροπόλει ἀγιωτάτης ἐκκλησίας, χειροτονήσας καὶ αὐτὸς ἐν τε Κνώσῳ καὶ Χερ(ρ)ονήσῳ, Ἱεραπύτνῃ καὶ Ἐλευθέρῃ, Λάππῃ καὶ Κυδωνίᾳ, Κανιάνῳ καὶ Κισάμῳ ταῖς πόλεσιν ἐπισκόπους»⁵. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης εἶναι ἀποστολική. Ὅτι δ' εἶναι ἀρχαιοτάτη συνάγεται ἐκ τῆς μαρτυρουμένης συμμετοχῆς ἐπισκόπων αὐτῆς εἰς συνόδους⁶: οὕτως εἰς τὴν τοῦ 431 μετέσχεν ὁ Πέτρος, εἰς τὴν τοῦ 451 ὁ Δημήτριος, τὸ 457 – 458 ἀπαντᾶται ἐν ἀναφορᾷ ὁ Προσδόκιος, τοῦ 667 ὁ Ἰωάννης (πιθανῶς ὁ αὐτὸς τὸ 680) καὶ εἰς τὴν τοῦ 780 ὁ Ἐπιφάνιος⁷. Ὁμοίως ἀναφέρεται ἡ πόλις Λάμπη(αι) εἰς τὸν Ἱεροκλέους Συνέκδημον⁸, ὁ Λάπης εἰς τακτικὸν τοῦ η' αἰ. (Λέοντος Γ' – Κωνσταντίνου

1. Ξανθοῦδίδης, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 53, σημ. 1. Margarita Guarducci, Inscriptiones Creticae, II, Roma 1939, σσ. 191 – 209: Lappa.

2. Πρβλ. Pauly-Wissowa, RE, XII, στ. 787 – 788, ὅπου καὶ αἱ μαρτυρίαι. Ὁ Ν. Σταυράκης, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθήνησι 1890, σσ. 81 – 83, διαχωρίζει τὴν Λάμπην τῆς πόλεως Λάππας. Ἀλλ' ἤδη Στέφανος ὁ Βυζάντιος (Westermann, σ. 181) παρέδωκεν: «Λάμπη, πόλις Κρήτης... τὸ ἐθνικὸν Λαμπαῖος... Ξενίων δὲ ἐν Κρητικοῖς διὰ δύο π γράφει τὴν πόλιν τὴν κρητικὴν καὶ διὰ δύο α καὶ διὰ τοῦ η», ὁδηγήσας εἰς τὴν ὀρθὴν ἄποψιν. Ὅτι δὲ εἶναι δυνατόν ἐκκλησιαστικῶς νὰ δοθῇ τὸ ὄνομα πόλεως εἰς ἐπισκοπὴν μακρὰν αὐτῆς κειμένην, πρβλ. ἐν Κρήτῃ τὴν ἐπισκοπὴν Πέτρας, ἐδρεύουσαν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μεραμπέλλου (κωμόπολις Νεάπολις > Νεοχώρι). Πόλισμα Πέτρα δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν γεωγραφικὴν περιφέρειαν τῆς ἐπισκοπῆς. Ἡ ἀρχαία ἐπισκοπὴ Ἱεραπύτνης > Ἱεραπέτρας ἐχωρίσθη ποτὲ εἰς δύο: εἰς τὴν Ἱερᾶς καὶ εἰς τὴν Πέτρας. Ἡ δὲ Ἱερᾶς συνεχωνεύθη εἰτα μετὰ τῆς Σητείας, ἐξ ὧν προέκυψεν ἡ νῦν Ἱεροσητείας!

3. Pio Franchi de' Cavalieri, I dieci martiri di Creta, ἐν «Miscellanea Giovanni Mercati» volume V, Città del Vaticano 1946, σσ. 7 – 40 (τὸ κείμενον ἀπὸ τῆς σ. 28). Ὅτι τὸ κείμενον δὲν εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένον τοῦ Μεταφραστοῦ ὑπεστήριξα ἐν ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 92.

4. Παρὰ Migne, PG 117, στ. 224.

5. Cavalieri, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 40.

6. Τὰς σχετικὰς περὶ τῶν ἐπισκόπων Λάμπης εἰδήσεις μέχρι καὶ τοῦ η' αἰ. συνεκέντρωσεν ἡ Guarducci, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 194.

7. M. Le Quien, Oriens Christianus, Parisiis 1740, II, σ. 268. Πρβλ. Guarducci, Ἐνθ' ἄνωτ., 194, Schwartz, ACO II, I, 1 πολλαχοῦ, ὅπου τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Λάππα ἢ Λάμπη (κατὰ τὸ 451).

8. Ἐκδοσις Honigmann, 1935, σ. 19α.

Ε')¹, ὁ Λάμπων εἰς δύο τακτικά τῶν ἀρχῶν τοῦ 9^{ου} αἰ. (Parthey)², ἀπουσιάζει, διὰ τὴν ἀραβοκρατίαν, κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦ Τσιμισκῆ τακτικά, καὶ ἐπανευρίσκεται ὁ Λάμπης εἰς τακτικὸν 3 Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου τοῦ 980 μ.Χ.³. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁ Λάμπης κατέχει τὴν ἐβδόμην θέσιν, μετὰ τὸν Ἀγρίου καὶ πρὸ τοῦ Κυδωνίας⁴.

Ἐπίσης ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης δὲν ἀναφαίνεται κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ Φραγκοκρατίαν (1204 - 1645), προφανῶς διὰ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν δύο ὑπ' αὐτὴν ἐπαρχιῶν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Ρεθύμνης, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο Calamoneensis⁵.

Ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης ἀνασυνέστη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκδίωξιν ἐκ τῆς μεγαλονήσου τῶν Ἑνετῶν, ὅτε ἡ Ὁρθόδοξος Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, ἡ ὑπαγομένη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπετράπη καὶ πάλιν νὰ ἔχῃ ἐν τῇ μεγαλονήσῳ μητροπολίτην καὶ ἐπισκόπους. Μία τῶν ἀνασυσταθεισῶν ἐπισκοπῶν ὑπῆρξε καὶ ἡ Λάμπης, ἡ ὁποία ἔσχε περιπετείας τινὰς κατὰ τοὺς δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας ὅτε αἱ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐπαρχίας διετέλεσαν τουρκοκρατούμεναι (1645 - 1898). Πότε ἐξελέγη ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Λάμπης, μετὰ τὸ 1645, δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω.

Ὅτι ὅμως ἦτο ἐν λειτουργίᾳ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰ. εὐλογον. Οὕτως ὁ Ἱεροσολύμων Χρῦσανθος εἰς τὸ Συνταγμάτιον περὶ τῶν

1. Γερ. Κονιδάκης, "Ενθ" ἄνωτ., Πίναξ Α'.

2. Αὐτόθι, Πίναξ Β'.

3. Αὐτόθι, Πίναξ Β'. Πρβλ. καὶ τὸ φερόμενον τακτικὸν ὡς «παρὰ βασιλέως Λέοντος τοῦ Σοφοῦ» παρὰ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμος πέμπτος, Ἀθήνησι 1855, σ. 474.

4. Ἰδιαιτέρον θέμα εἶναι τίς εἶναι ὁ ἐπὶ πατριάρχου Λουκά τοῦ Χρυσοβέργου (1156 - 1169) ἐπὶ συνόδου συγκληθείσης ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ τῷ 1166 Δημήτριος Λάμπης ὁ γράψας περὶ τοῦ «ὁ πατήρ μου μείζων μου ἔστι» καὶ καταδικασθεὶς διὰ τοῦτο. Ὁ Ε. Γ. Π(αντελάκης), ΜΕΕ 9, 1929, σ. 130α, θέλει αὐτὸν ἐκ Λάμπης τῆς Φρυγίας. Ὁ Βασ. Κ. Στεφανίδης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 1948, ἐν σ. 390, δίδων περισσοτέρας περὶ αὐτοῦ πληροφορίας, τὸν θεωρεῖ ἐπίσκοπον Λάμπης. Ἐξ ἄλλου τὸ «Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας», ὡς ἔχει νῦν ἐν τῷ Τριφδίῳ, περιέχει τὸν κάτωθι ἀναθεματισμὸν : «Γερωνίῳ, τῷ ἐκ Λάμπης μὲν ὁρμωμένῳ, ἐν δὲ τῇ Κρήτῃ τὸν ἰὸν τῆς μυσαρᾶς αὐτοῦ αἵρέσεως ἐξεμέσαντι, καὶ ἡλειμμένον ξαντὸν ἀποκαλέσαντι, ἐπ' ἀνατροπῇ, φεῦ! τῆς σωτηριώδους οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ, σὺν τοῖς διεστραμμένοις αὐτοῦ δόγμασι, καὶ συγγράμμασι, καὶ τοῖς ὁμόφροσιν αὐτοῦ, ἀνάθεμα τρίς». Πρβλ. καὶ Migne, PG CXX, στ. 736, ὅπου τὸ κείμενον τοῦτο ἀποδίδεται εἰς Μιχ. Κηρουλάριον (1043 - 1059). Κακῶς ὁ Ehrhard παρὰ Krumbacher - Σωτηριάδου, Ἱστορ. Βυζαντ. Λογοτεχν. Α', σσ. 127 - 128 καλεῖ τὸν Γερόντιον τοῦτον εἰκονομάχον.

5. Ὁ Ξανθοῦδίδης, "Ενθ" ἄνωτ., σ. 53 ἄλλως βλέπει τὸ πρᾶγμα : «πιθανῶς ἔνεκα τῆς μὴ ὑπάρξεως σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Λατίνων εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἀποκέντρους καὶ ὁρεινὰς ἐπαρχίας».

ὁφφικίων¹ λέγει : «Ὁ Κρήτης ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος Εὐρώπης ἔχει καὶ δώδεκα ἐπισκόπους. Τὸν Γορτύνης, τὸν Κνωσοῦ... τὸν Κυδωνίας, τὸν Λάμπης, τὸν Πέτρας...». Εἰς «τακτικὸν τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατάλογον ἀρχιερέων ἀκμασάντων ἐν αὐταῖς μεταξὺ τοῦ ιζ' καὶ ιη' αἰῶνος 1697—1710»² ὄντως ἐσημειώθησαν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Παλλαδᾶ καὶ τοῦ μητροπ. Λιβύης Σαμουὴλ Καπασούλη «τοῦ Κρήτης αἱ ἐπισκοπαί : 1. ὁ Κυδωνίας, 2. ὁ Ἀρκαδίας, 3. ὁ Κνώσου, 4. ὁ Λάμπης, 5. ὁ Μυλοποτάμου (δηλαδὴ Ἀρίου), 6. ὁ Ριθύμνης, 7. ὁ Ἱερᾶς Πέτρας, 8. ὁ Κισάμου, 9. ὁ Χερρονήσου, 10. ὁ Σητείας, 11. ὁ Πεδιάδος».

Εἰς τουρκικὸν βεράτιον τοῦ 1755³, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνανεοῦνται ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τὰ δικαιώματα τοῦ μητροπολίτου Κρήτης, ἡ ἐπισκοπὴ λέγεται Ἀμαρίου—Ἀγίου Βασιλείου, ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἐξ ὧν ἀποτελεῖτο⁴.

Ἐξ ἄλλου κειμένου, γραφέντος ἐπὶ μητροπολίτου Κρήτης Μαξίμου, περὶ τὸ 1790, καὶ ἀναφέροντος τὰ «κανονικὰ» πεσκέσια (δῶρα) τὰ ὁποῖα ἐλάμβανε καὶ ἔδιδεν ὁ Κρήτης⁵, γνωρίζομεν ὅτι ἡ σειρὰ τῶν ἐπισκοπῶν τῆς μεγαλονήσου ἦτο ἡ ἀκόλουθος : Κνωσοῦ, Ἀρκαδίας, Χερρονήσου, Αὐλοποτάμου, Ριθύμνης, Κυδωνίας, Λάμπης, Πέτρας, Ἱερᾶς καὶ Κισάμου. Ὁμοίως ὅτι ὁ μητροπολίτης ἔστελλεν «Εἰς τὸν ἅγιον τὸν Λάμπης μίαν κτενοθήκη μὲ τὸ κτένι κι' ἓνα μπινισλίκι σαλὶ ἐνκίουρουν' ἓνα ζευγάρι κου(ν)τοῦρες' ἓνα ζευγάρι ὑποδήματα' ἓνα τζιμπουκὶ γιασεμί' δύο κιασέδες γυάλινους γλυκῶν' πέντε χιλαλιά, ἔξι λουλέδες»⁶, ἐλάμβανε δὲ «ἀπὸ τὸν ἅγιον τὸν Λάμπης μίαν νταμιτζάναν κρασὶ ἄσπρον»⁷. Ἀκόμη ἀπὸ «τὰ ὅσα πακζίσια δίδουνε εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ δεσπότη», ὅτι «ἤδωκεν ὁ ἅγιος Λάμπης γε(όσσια) ἐν π(α)ρ(ᾶ)δες) 20»⁸, καὶ ὅτι ἔστελλε «τῆς Λαμπρᾶς τοῦ Ἀγίου Λάμπης ἀρνὶ 1»⁹. Ἐκ τῶν λαμβανομένων ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου δώρων ἐφαίνεται ὅτι ἡ ἐπαρχία τοῦ Λάμπης ἦτο καὶ τότε ἡ πτωχοτέρα ἐπισκοπὴ τῆς Κρήτης.

Ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης ὑπῆρξεν ἑβδόμη μεταξὺ τῶν δώδεκα, προηγουμένη

1. Εἰς τὴν ἔκδοσιν Ἑνετίησι 1778, σ. 72.

2. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἀ. Θ. Παπαδοπούλου Κερμαέως, ΔΙΕΕ 3, 1891, σσ. 468—478, ἐν σ. 472—473.

3. Μεταφρασθὲν καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ Γεωργ. Ἱ. Οἰκονομίδου, ἐν περ. «Χριστιανικὴ Κρήτη» 2, 1913, σσ. 109—120.

4. Πρβλ. καὶ τὸν μεταφραστὴν διευκρινοῦντα τὸ πρᾶγμα ἐν σ. 120.

5. Στ. Α. Ξανθοῦ διδου, Κανονικὰ πεσκέσια μητροπολίτου Κρήτης, «Χριστιανικὴ Κρήτη» 2, 1913, σσ. 59—108.

6. «Χρ. Κρήτη» 2, 1913, σ. 68α.

7. Αὐτόθι, σ. 80β.

8. Αὐτόθι, σ. 86.

9. Αὐτόθι, σ. 88.

τῆς Πέτρας καὶ ἐπομένης τῆς Κυδωνίας ¹. Ὑπῆγοντο δ' εἰς αὐτὴν αἱ ἐπαρχίαι Ἀμαρίου καὶ Ἀγίου Βασιλείου τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης, ἐνῶ ἡ ἐπαρχία Σφακίων διωκεῖτο ἐξαρχικῶς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης καὶ μόνον προσκαίρως εἶχε παραχωρηθῆ ὑπὸ τοῦ Κρήτης Ζαχαρίου (6 Ὀκτωβρίου 1779) εἰς τὸν Αὐλοποτάμου Παρθένιον ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἀντὶ μηνιαίας καταβολῆς γροσσίων δέκα. Ὁ Παρθένιος ὠνομάσθη *Αὐλοποτάμου καὶ ἐξαρχος Σφακίων* ². Ὡς ἐκ τούτου ὁ τίτλος «Λάμπης καὶ Σφακίων» εἶναι μεταγενέστερος. τῆς ἐξαρχίας τῶν Σφακίων ὑπαχθείσης εἰς τὸν Λάμπης μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὅτε (1831) ἐξελέγη ὁ Νικόδημος ³. Τούτου δ' ἀποθανόντος ἠνώθη ἡ ἐπισκοπὴ μετὰ τῆς μητροπόλεως κατὰ Ἰούλιον 1845 ⁴. Τὸ αἰτιολογικὸν τοῦ ἐγγράφου ἔχει ὥς ἑξῆς : «Ἐπειδὴ (γὰρ) ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λάμπης ἡ τέως ὑποκειμένη τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Κρήτης, ὑπὸ καιρικῶν περιστάσεων ἀντιξόων ἀποβαλοῦσα καὶ στερηθεῖσα τὴν ἀρχαίαν καλὴν καὶ πληθύϊ ὀρθοδόξων κατοίκων βρίθουσιν κατάστασιν, ἀπὸ τινος καιροῦ ἐφάνη ἀδυνάτως ἔχουσα εἰς διατροφὴν καὶ κυβένησιν ἰδίου ἀρχιερέως, διὰ δὲ τοῦτο οὐ μόνον τῷ κατὰ καιροῦς ἀρχιερεῖ αὐτῆς πολλὴ προσεγίνετο ἡ στενοχωρία ὥς πρὸς τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν ἰδίων του καὶ ἐπαρχιακῶν ἐξόδων, μὴ ἐπαρκούντων ταῖς ἀρχιερατικαῖς αὐτοῦ δαπάναις τῶν μικρῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπαρχιώταις χριστιανοῖς δυσκολία καὶ δυσαρέσκεια συνέβαινεν, διὰ ταῦτα συνοδικῶς διασκειψάμενοι ὅπως τὴν κατάλληλον ἐπενέγκωμεν θεραπείαν, ἐγνώμεν πρόσφορον καὶ ἀναγκαιότατον ἐνῶσαι αὐτὴν μετὰ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κρήτης, καὶ οὕτω διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης καὶ ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προστασίαν καὶ πνευματικὴν ἐπίσκεψιν συναρμογῆς, διαπραῖσαι τὴν ἀνετον καὶ θεοφιλῇ ποιμαντορίαν αὐτῆς» ⁵.

Ἡ τοιαύτη κατάστασις διήρκεσε μέχρι τοῦ 1863, ὅτε ἀνασυνέστη πάλιν ἡ ἐπισκοπὴ ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ... Τὸ σχετικὸν ἀποκαταστατικὸν γράμμα ἀπελύθη κατὰ Μάϊον ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ⁶, εἶναι δ' εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρον : Μανθάνομεν ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἡ ἀνασύστασις ἐζητήθη ἀπὸ τοὺς ἰδίους κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου καὶ Ἀγίου Βασιλείου, δι' αἰτήσεώς των πρὸς τὸν Κρήτης Διονύσιον (τὸν κατόπιν Οἰκ. πατριάρχην)

1. Καθὼς ὁ Ν. Σταυράκης, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 180 γράφει ὅτι ὁ Λάμπης εἶπετο τοῦ Ἀρίου, διότι ἐπὶ τουρκοκρατίας δὲν ὑπῆρχε πλέον τοιαύτη ἐπισκοπὴ.

2. Πρβλ. τὸ σχετικὸν ἐγγράφον δημοσιευθὲν ὑπὸ Εὐμενίου Φανουράκη, «Κρητ. Χρονικά» 3, 1949, σσ. 351 - 354.

3. Σταυράκης, Ἐνθ' ἄνωτ., λέγων τὸν Νικόδημον Καλλίνικον !

4. Τὸ σχετικὸν γράμμα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάρδεων Γερμανοῦ, ΕΦ 35, 1936, σσ. 84 - 85.

5. ΕΦ 35, 1936, σ. 84.

6. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σάρδεων Γερμανοῦ, ΕΦ 35, 1936, σσ. 85 - 88.

«παραστησάντων ἰσχυροὺς καὶ εὐλόγους λόγους βελτιώσεως καὶ διορθώσεως τῶν ἔνεκα ἐλλείψεως ἰδίου ἀρχιερέως παραλυθέντων πνευματικῶν καὶ ἡθικῶν αὐτῶν συμφερόντων καὶ ἐξαιτησαμένων τὴν ἐπανάκλησιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἐπισκοπῆς καὶ διορισμὸν ἰδίου ἐν αὐτῇ ἀρχιερέως...»¹. Ἡ αἴτησις αὕτη συνεστήθη «συγχρόνως καὶ μετὰ παρακλήσεων τῶν τιμιωτάτων δημογερόντων τῆς πόλεως Ἡρακλείου, ὥς τὰ μάλιστα ἀναγκαιοτάτη ἐν τῇ ἀληθῶς ἀθλίᾳ καταστάσει τῶν εἰρημένων μερῶν. Ἐπειδὴ δὲ σκέψεως γενομένης συνοδικῶς καὶ μετὰ τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μεικτοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τῆς προτάσεως τῶν εἰρημένων χριστιανῶν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν, ὥς εἰκός, αἱ ἐκ τῆς ἀποσπάσεως τῶν μερῶν τούτων ἀναφυησόμεναι δυσχέρειαι περὶ τὸ οἰκονομικὸν μέρος, ὅτε δὴ ὁρισθέντος τέως τοῦ ποσοῦ τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως τῷ κατὰ καιροὺς μητροπολίτῃ Κρήτης ἐπὶ τῶν ὑπαρχουσῶν οἰκογενειῶν, κέκριται καὶ ἀπεφάνθη γενέσθαι μὲν δεκτὴν τὴν αἴτησιν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης, ὑπὸ τῷ ὄρω μέντοι ὅπως οἱ μὲν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς κάτοικοι παραδεχθῶσι τὴν ἀπότισιν ἑτησίου ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως, ὅση ἂν ὁρισθῇ εὐλόγως, οἱ δὲ τῆς μητροπόλεως Κρήτης χριστιανοὶ ἀναλάβωσι τὸ ὁρισμένον ἤδη ἐν τῷ κανονισμῷ ποσὸν τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως, μηδεμιᾶς ἐλαττώσεως αὐτῷ προξενουμένης ὥς ἐκ τῆς ἀποσπάσεως τῶν μερῶν ἐκείνων, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἄλλως ἐπαρκεῖν τὸν κατὰ καιρὸν μητροπολίτην Κρήτης. Ταύτην δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου ἔγκρισιν καὶ ἀπόφασιν, ἐγκαίρως διαβιβασθεῖσαν δι' ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων πρὸς τοὺς διαληφθέντας χριστιανούς, ἑκάτεροι ἀπεδέξαντο μετὰ προθυμίας καὶ ἐτοιμότητος, καὶ ὑποσχετικὰ γράμματα ἐπιτοπίως ἐγένοντο ἐπὶ κοινῆς συνελεύσεως τῶν ἐν Ἡρακλείῳ συνελθόντων ἐνώπιον τῆς αὐτοῦ ἱερότητος πληρεξουσίων ἀντιπροσώπων τῶν τε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μητροπόλεως ὑπαγομένων μερῶν, ἥτοι τῆς πόλεως Ἡρακλείου καὶ τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν ἥτοι τοῦ Τεμένους, τοῦ Μαλεβιζίου, τοῦ Μονοφατζίου, τοῦ Καινουργίου, καὶ τοῦ Πιριστίτζη², ἀναλαβόντων καὶ ὑποσχεθέντων τὴν ἀπότισιν τῆς τε ἀρχιερατικῆς ἐπιχορήσεως γροσσίων ἑβδομήκοντα χιλιάδων³ καὶ τῆς πατριαρχικῆς ἐκ γροσσίων δύο χιλιάδων καὶ πεντακοσίων καὶ τῶν τῇ ἐπισκοπῇ Λάμπης ὑπαγομένων, ἥτοι τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἀμαρίου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου, ἐπίσης παραδεξαμένων παρέχειν ἑτησίως τὴν ἐγκριθησομένην ἀρχιερατικὴν καὶ πατριαρχικὴν ἐπιχορήγησιν, ἐν κοινῇ δικαίᾳ ἀναλογίᾳ ὁμοῦ μετὰ τῶν προστεθέντων ἤδη αἰτήσει τῶν κατοίκων χριστιανῶν καὶ

1. Αὐτόθι, σ. 85 - 86.

2. Πιθανῶς : τῆς Πυργιωτίσσης.

3. 560 χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας ἢ 650 ἑλληνικῶν εἰκοσοφράγκων. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου ἐπλήρωνεν ὁ μητροπολίτης τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑποχρεώσεις του (πρὸς τὸν Οἰκ. πατριάρχην καὶ τοὺς Τούρκους) διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς μητροπόλεως.

συγκαταθέσει τῆς αὐτοῦ ἱερότηςτος γειτνιαζόντων χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν, ἅτινα κατωτέρω ὀνομασιτὶ ἀναφέρονται»¹.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι μετὰ τὸ Χάτι Χουμαγιούν (1856) ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἦτο μεγαλυτέρα ἐν Κρήτῃ καὶ ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ταχυτέραν του ἀναδιοργάνωσιν, διὰ τὴν προπαρασκευαζομένην ἐξέγερσιν τοῦ 1866. Ὁ τρόπος τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως ἀνασυστάσεως τῆς Ἐπισκοπῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ἡ πρόθυμος ἀνάληψις ὑποχρεώσεων οἰκονομικῶν, δεικνύει ὅτι ἐγένετο συνειδητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως ἐπιτοπίου ἀρχιερέως, διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς παιδείας καὶ τῆς ἠθικῆς τῆς ἐπαρχίας του ἐργαζομένου.

Τὸ ἔγγραφον συνεχίζει διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς αἰτήσεως, τοῦ καθορισμοῦ ὡς ἀρχιερατικῆς ἐτησίου χορηγίας 30.000 γροσσίων (240 χρυσῶν λιρῶν) διὰ τὸν Λάμπης, καὶ 1.000 γρ. διὰ τὸ πατριαρχεῖον, εἰσφερομένων ὑπὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου, Ἀγίου Βασιλείου (καὶ Σφακιῶν), τῆς ἀκυρώσεως τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν χωρίων ἅτινα ὀνομασιτὶ ἀναφέρονται καὶ εἶναι² «... τοῦ μὲν Ἀμαρίου: Ἀνω Μέρος, Δρυγιές³, Γουργούτους⁴, Καλογέρον, Ἀποσφόλους, Θρόνος, Μέρωνας, Ἐλένες, Μεσονήσια, Γερακάρι, Βρύσες, Ἀμάρι, Ὀψές⁵, Μοναστηράκι, Λαμπιῶτες, Ἀποσέτι, Βυζάρι, Φουρφουράς, Πλατάνια, Πισταγή, Ἡνιθαύρι⁶, Ἅγιος Ἰωάννης, Ἀγία Παρασκευή, Ἀποδούλου, Λοχριά, Κλῆμα. Τοῦ δὲ Ἀγίου Βασιλείου: Καψοδάσος, Σκαλωτή, Ἀργουλιές⁷, Ροδάκινο⁸, Φοινικιά, Σελλιά, Μύρθιο⁹, Μαρίου¹⁰, Ἀσώματος, Λευκόγια, Γιαννιού, Δρύμισκο, Κεραμές, Ἀγαλιανοῦ, Σακτούρια, Μέλαμπες¹¹, Κρύα Βρύσις, Κούμια, Βρύσες, Πλατανιές¹², Δουμαριά, Κισσός, Ἀρδακτος, Βάτος, Ἀκούτα¹³, Μουρνές, Σπήλι, Δαρίβιανά, Λαμπινή, Μιξόφρουμα, Ἀγία Πελαγία, Κοξαρές¹⁴, Ἅγιος Βασίλειος, Παλαιόλουτρα, Κουσελιανά, Ἅγιος Ἰωάννης, Καλὴ Συκιά καὶ μετὰ τῶν ἤδη προ-

1. ΕΦ 35, 1936, σ. 86.
2. Οὔτε ὅλα τὰ χωρία περιέχονται, οὔτε κατὰ τάξιν δήμων.
3. Δρυές ἐν τῷ ἔγγρ.
4. Οὔτω οἱ Γουργοῦθοι.
5. Οὔτω νῦν ὁ Ὀψιγιάς.
6. Οὔτω ἡ Νίθανυρη.
7. Δηλαδ. ὁ Ἀργουλιές.
8. Ροδάκια ἐν τῷ κειμένῳ.
9. Μύρθια ἐν τῷ κειμένῳ.
10. Οὔτω ἡ Μαριοῦ.
11. Μέλαμπας ἐν τῷ κειμένῳ.
12. Πλατωνιαῖς ἐν τῷ κειμένῳ.
13. Ὑποθέτω τ' Ἀχιοῦνια.
14. Οὔτω ἡ Κοξαρέ.

σαρτηθέντων καὶ προσηλωθέντων αὐτῇ χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν, ἦτοι : Καλλικράτη, Ἀσφέντου, Ἰμπρος, Ἀσκούφου, Μουρί, Ἀνώπολις, Ἀράδωνα¹, Ἅγιος Ἰωάννης, Ἀγία Ρουμέλη² καὶ Σαμαρία, Λιβανιανά, Σφακιά, Κομιτάδες»³.

Τέλος χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀποκαταστατικὸν ἐπιτάττει ὅπως «οἱ κατὰ καιροὺς ἀρχιερεῖς αὐτῆς καλῶνται καὶ φημίζονται καὶ ὑπογράφονται ἐπίσκοποι Λάμπης ὡς τὸ πρότερον»⁴. Ἐκ τούτου συνάγομεν ὅτι ὁ αὐθαίρετος τίτλος Λάμπης καὶ Σφακιῶν καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Σφακιανοῦ Εὐμενίου (Ξηρουδάκη) ἐπισκόπου Λάμπης, πρὸς ἑξαρσιν τῆς ἡρωϊκῆς ἐπαρχίας τῆς γεννήσεώς του !

Β' - ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΙΕΡΕΩΝ *

1. *Νεκτάριος* († 1729). Ἐπὶ μεγάλης εἰκόνης πύλης τέμπλου (βημοθύρου) : «Δέσεις τοῦ ταπεινοῦ ἐπισκόπου κὺρ Νεκταρίου Λάμπης, αψκγ'» (1723)⁵. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του (1729) εἰς τὸ βρέβιον τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων⁶.

2. *Μανασσῆς*, προχορηματίσας ἡγούμενος τῆς ἐν Ἀμαρίῳ μονῆς Ἀσωμάτων. Περί αὐτοῦ ἐν κώδικι τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων : «κατὰ δὲ τὸ 1764 ἀδελφός τις τὸ ὄνομα Μανασσῆς, διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὰ μεγάλα του προτερήματα, κοινῇ ψήφῳ ἀπεκατέστη ἡγούμενος καὶ μετ' ὀλίγον ἔγινεν ἀρχιερεὺς τῆς ἐπαρχίας ταύτης· καὶ οὗτος ὁ ἀείμνηστος ἐκαλλώπισε τὸν ναὸν καὶ πολλὰ οἰκοδομὰς πρὸς ἀνάπαισιν ἔκαμε καὶ πολλὰ θεάρεστα πρὸς δόξαν θεοῦ εἰργάσατο ὁ μακάριος, καί, εἰς βαθὺν γῆρας ἐλθὼν, πρὸς Κύριον ἐξεδή-

1. Ἀνώπολις, Ἀράδωνα ἐν τῷ κειμένῳ.

2. Καὶ ὅχι Ἀγία Ρούμελη ὡς ἐτυπώθη.

3. ΕΦ, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 87.

4. Αὐτόθι.

5. Ὡς συνήθως, κατὰ τὴν σύνταξιν πινάκων παραιοφρέουν ἀρχιερεῖς ξένων ἐπαρχιῶν εἰς ἄλλας ἐπαρχίας. Ἐκτὸς τοῦ ἀνυπάρχοντος Καλλινίκου Λάμπης ὃν ἐδημιούργησεν ὁ Ν. Σταυράκης (πρβλ. ἄνωτέρω, σ. 343, σημ. 3), καὶ εἰς τὸν πίνακα τῆς μελέτης περὶ Μονῆς Ἀσωμάτων τοῦ γηραιοῦ γυμνασιάρχου μου Ε. Γ. Γενεράλι († Ἰανουάρ. 1943), φέρονται ὡς ἐπίσκοποι Λάμπης οἱ μνημονευόμενοι ἐν τῷ βραβεῖο τῆς Μονῆς ταύτης Ἀρτέμιος (ὁ Κυδωνίας), Γεδεών (ὁ Αὐλοποτάμου), Ἰωαννίκιος (ὁ Ρεθύμνης). Ἀπὸ τοιαῦτα σφάλματα ἐφυλάχθη κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἐν συνεχείᾳ καταλόγου, συμπληροῦντος προηγουμένους ὑπ' ἐμοῦ ἐν ΕΕΒΣ 10, 1933, σσ. 214 - 216 καὶ ΕΕΚΣ 3, 1940, σσ. 141 - 143.

6. Ε. Ι. Γενεράλις, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ 4, 1941, σσ. 1 - 87, ἐν σ. 35.

7. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

μησεν κατὰ τὸ 1779 καὶ ἐτάφη ἐνταῦθα· οὗ ἡ πατρίς του ὑπῆρχεν ἐκ κώμης Καλανταρὲ τῆς Αὐλοποτάμου»¹. Ὁ Μανασσῆς συνυπέγραψε τὴν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀναφορὰν τῶν ἐπισκόπων Κρήτης κατὰ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης Ζαχαρίου, 13ῃ Μαΐου 1777². Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν τῇ ὡς ἄνω Μονῇ, ὅπου ἡ ἐπιτάφιος ἐπιγραφὴ «*Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ δούλου σου Μανασῆ ἀρχιερέως καὶ κτίτορος 1779*»³.

3. *Ματθαῖος*, μαρτυρούμενος ἐξ ἐπιγραφῆς ἀντιμνησίου: «*θνησι-στίριον... ἀγιασθὲν... καὶ ἱερουργηθὲν παρὰ τοῦ θεοφιλεσιότου κῦ κῦ Ματθαίου ἐπισκόπου Λάμπης, ἀψπ'*» (1780)⁴.

4. *Πάμφιλος*, μνημονευόμενος ἐπὶ ἡγουμενίας Ἀσωμάτων Ἱερεμίου Λίμα († 1788)⁵.

5. *Μεθόδιος* (Σιλιγάρδος), περὶ οὗ ἡ μαρτυρία: «*Κατὰ τὸ 1793 Ἰουλίου 9, ἐμαρτύρησεν ἐκεῖ (Ἀμάρι) εἰς ἐπίσκοπος Λάμπης, Μεθόδιος, καλούμενος, ἀδελφὸς τῆς ἐμῆς μητρός, φονευθεὶς καὶ μεληδὸν κατακερματισθεὶς ἀδίκως ὑπὸ τριῶν αἰμοβόρων ὀθωμανῶν... μετακομισθεὶς δ' ἐτάφη ἐν τῷ ἐκεῖ μοναστηρίῳ τῶν Ἱαξιαρχῶν. Ἐποίησα δ' αὐτῷ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα:*

*Τὸν δ' ἤνεγκε πόλις Βυζάρη ἀρχιερεῖα⁶
Λάμπης, τὴν κλήσιν Μεθόδιον, ἀνέρες
τριχθὰ καὶ τετραχθὰ τρεῖς ὡς αἰμοβόροι, φεῦ!
ἔκτανον, ὃν τε ὑπὲρ μοῖραν κείμενον κάλλιπον, ὦ!
Ὡ δολιχόσκιον ἔγχος, ὃ μόρον ἔδωκας ἀνδρὸς
σφριγανοῦ θ' ἡδυφανοῦς τ' ἀγετοῦ φεῦ!*

Περὶ τοῦ θανάτου ἄδεται καὶ δημοτικὸν ᾠσμα⁷, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὑπεκινήθη ἀπὸ ὀρθοδόξους μοναχοῦς!⁸ Κατὰ Σεπτέμβριον 1795 (μετὰ διε-

1. Γενεράλις, αὐτόθι, σσ. 7 - 8.

2. Ἰω. Ἀλεξάκη, Ἀναφορὰ ἐπισκόπων Κρήτης τοῦ ἔτους 1777, πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ΕΕΚΣ 2, 1939, σσ. 263 - 268.

3. Γ. Α. Ἀνδρεαδάκη, Ἱστορικὰ σημειώματα, ἐν Ρεθύμνῃ 1926, σ. 47, Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 12.

4. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 84.

5. Περὶ τοῦ Λίμα ὡς ἡγουμένου, Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 12.

6. ἀρχιερεῖα Βερνάρδος, ἀρχιερεῖα, Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 22, ὅπου (σημ. 3) περὶ τοῦ ἀγροίκου χαρακτῆρος τοῦ ἀρχιερέως τούτου κατὰ παράδοσιν.

7. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, Ἀκριβὴς περιγραφὴ τῆς Κρήτης ὑπὸ Δάπερ, Ἀθήναι 1836, σ. 226, σημ. β'.

8. Ἀξιώτερον τοῦ ἀνεπιτυχοῦς ἐπιγράμματος. Πρβλ. Π. Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, Ἀθήναι 1893, σσ. 112 - 113.

9. Φαράντος τὸ ἐπώνυμον, ἡγούμενος τῆς Καλόειδενας.

τίαν καὶ πλεόν !) μαθὼν ὁ Οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γεράσιμος Γ' τὸν φόνον, ἔξαπέλυσε συνοδικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κρήτης Μάξιμον, δι' ἧς ἐπετίμα αὐτὸν διὰ τὴν ἀμέλειάν του ν' ἀναφέρῃ τὰ κατὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἐπισκόπου, καὶ εἰδοποιεῖ περὶ τῆς ἀποστολῆς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς περιουσίας τοῦ δολοφονηθέντος καὶ ἐνέργειαν πρὸς τιμωρίαν τῶν φονέων¹.

6. *Ἱερεμίας*. Ἐδημοσιεύθη ἐπιστολὴ Γεωργίου διδασκάλου «*τῷ θεοφιλεστάτῳ ἀγίῳ Λάμπης κυρίῳ Ἱερεμίᾳ, τὴν δουλικὴν προσκύνησιν*» 1795, Ὀκτωβρίου 6².

7. *Ἱερόθεος*, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1806, ὅτε εἰς τουρκ. ἔγγραφον φέρεται ὡς Ἀμαρίου³. Ὑπογράφει συνοδικὸν ἐπιτίμιον κατὰ τῆς ζωοκλοπῆς, ἀπευθυνθὲν εἰς Σφακιὰ τὴν 29ην Μαΐου 1812⁴. Ἐσφάγη εἰς Μεγάλο Κάστρο (νῦν Ἡράκλειον) τὴν 24ην Ἰουνίου 1821, κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου, ἐκδικουμένου τὴν ἐπέκτασιν ἐν Κρήτῃ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως⁵. Ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου μέχρι τοῦ 1831 ὁ θρόνος ἔμεινε κενός. Ὁ σημειούμενος ἐν τῷ βρεβίῳ τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων μετὰ τὸν Ἱερόθεον ὡς ἐπίσκοπος *Γεδεών*⁶, εἶναι προφανῶς ὁ κατὰ τὸ 1820 ἀποθανὼν Γεδεὼν Αὐλοποτάμου⁷. Ἡ πρᾶξις ἐκλογῆς τοῦ Νικοδήμου ἀναφέρει τοῦτον ὡς διαδεχόμενον τὸν Ἱερόθεον⁸.

8. *Νικόδημος*, ἀδελφὸς τῆς μονῆς Πρέβελῃ⁹, ἐκλεγείς ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῷ ναῷ κατὰ Μάρτιον 1831, κατόπιν αἰτήσεως τοῦ Κρήτης Μελετίου¹⁰, χειροτονηθεὶς δὲ ἐν Ἡρακλείῳ τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1832¹¹. Οὗτος τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1832 ἐτέλεσε τὰ ἐγκαίνια τῆς μονῆς

1. Πρβλ. Λάμπης *Εὐμενίου*, Ἀνέκδοτα ἐκκλ. ἔγγραφα, «Κρητικά Χρονικά» 1, 1947, σσ. 269 - 273, ὅπου τοῦτο καὶ καλῶς σχολιάζεται.

2. Πρβλ. Ἀθ. Π. Πετρίδου, Περί τοῦ ἐν τῷ δήμῳ Ἀλαγωνίας ἀνευρεθέντος μεσαιωνικοῦ φρουρίου *Μελέ*, περ. «Παρνασσός» 10, 1890, σσ. 279 - 281.

3. Πρβλ. «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σ. 503.

4. Ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ ΕΕΒΣ 10, 1933, σσ. 229 - 230.

5. Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τοῦ πολέμου τῶν Κρητῶν, Ἀθ. 1859, σ. 39 ἐξ., «Κρητ. Χρον.» 3, 1949, σσ. 334, 348 καὶ 349.

6. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

7. Περί οὗ πρβλ. Τωμαδάκη, ΕΕΚΣ 3, 1940, σ. 239.

8. Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῶν Ἐκκλησιῶν Κρήτης... Ἐκκλ. Φάρος Ἀλεξανδρείας 35, 1936, σ. 83 : «Ἐπειδὴ ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λάμπης... πρὸ τινων χρόνων διέμεινεν ἀπροστάτευτος, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρ Ἱεροθέου τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος...».

9. Πρέβελιότης, πρβλ. Μ. Παρλαμᾶν, Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Κωνσταντίνου Κοζύρη, Ἡράκλειον 1947, σ. 27 (= «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σ. 327).

10. Τὸ ὑπόμνημα ἔδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 83.

11. Πρβλ. Μ. Γ. Παρλαμᾶ, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36 (= «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σ. 336).

Ρουστίκων¹. Ἐθεωρεῖτο «ὁ φιλομαθέστατος μεταξὺ τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερέων»². Ὄντως τὸ 1836 ἵδρυσεν Σχολὴν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου), ἣτις ὡς δημοτικὴ διετηρήθη μέχρι τοῦ 1870, ὅτε ἐγένετο δημοτικὸν σχολεῖον, ἐπὶ Εὐμενίου δ' ἐγένετο (κατωτέρα) Ἱερατικὴ Σχολή³. Τὴν 7 Αὐγούστου 1843 ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν Κυρίας Γωνιάς (Κισάμου)⁴. Ἰδρυσεν σχολὰς εἰς Μοναστηράκι Ἀμαρίου καὶ Σελλιὰ Ἁγίου Βασιλείου⁵. Ἀπέθανε τὴν 17 Ἰουνίου 1845⁶. Ἐδημοσιεύθησαν ἱκανὰ ἔγγραφα φέροντα τὴν ὑπογραφήν του⁷.

9. *Παῖσιος* ὁ ἐκ Περγάμου, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τὴν 22 Μαΐου 1863, αἰτήσας τοῦ Κρήτης Διονυσίου⁸. Ἐκανόνισε μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων Ἀμαρίου τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα τῆς ἐπαρχίας, καταστήσας ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν του (15 Νοεμβρ. 1864)⁹. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν 1866-1868 ἐθεωρήθη ὡς τουρκόφιλος καὶ προδότης¹⁰. Ἀπέθανε τὸ 1883¹¹.

10. *Εὐμένιος* (Ξηρουδάκης) ἐξ Ἀνωπόλεως Σφακίων¹². Γεννηθεὶς περὶ τὸ 1850 ἐκ ταπεινῆς οἰκογενείας, ἐσπούδασεν εἰς Χάλκην, ἔδρασε κοινωφελῶς εἰς Χανιά καὶ ἐδίδαξεν εἰς Θεολ. Σχολὴν Χάλκης, ἀφοῦ τὸ 1880 ἀπέτυχεν τοῦ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸν Κυδωνίας Γαβριήλ, ὃν παρώτρυνεν εἰς παραίτησιν. Ἐχειροτονήθη Λάμπης καὶ Σφακίων ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 28ῃ Δεκεμβρίου 1886. Ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτερος τῶν συγχρόνων του ἐν Κρήτῃ ἀρχιε-

1. «Χριστιανικὴ Κρήτη» 2, 1913, σ. 341.

2. Κατὰ τὸν λόγιον Κρήτην Ἐμμ. Βυβιλάκη, Ἐκθεσις περὶ τῶν Σχολείων τῆς Κρήτης, Ἀθήνησι 1884, σ. 29, σημ. Τοῦτον κακῶς ἐνθυμεῖται ὁ Βυβ. ὡς Νεόφυτον. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκης, «Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον» 1, 1935, σ. 97.

3. Ἐμμ. Γ. Γενεράλι, Ἡ παιδεία ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐφημ. «Βῆμα» Ρεθύμνης 22 Νοεμβρ. 1931.

4. «Χριστιανικὴ Κρήτη», Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 35.

5. Εὐμενίου (Κρήτης, ἀπὸ Λάμπης), Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, 1899, σσ. 21-22.

6. Τωμαδάκης, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 216.

7. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 54, 55, 61. Ἄλλην περὶ αὐτοῦ εἶδησιν ἴδε παρὰ Παρλαμά, Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 89 καὶ 93 (= «Κρ. Χρ.» 1, 1947, σ. 593 καὶ 597).

8. Σάρδεων Γερμανός, ΕΦ 35, 1936, σσ. 88-89.

9. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 78-80.

10. Βλέπε τὸ ἀρχεῖον Ἐπαναστάσεως 1866-1869 ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης, ὅπου καὶ ἄλλα στοιχεῖα. Νομίζω ὅτι τὸν Παῖσιον ὑπέβλεπον ὡς μὴ Κρήτην, καὶ ὅτι εἰς πρᾶξιν προδοσίας, ὑπὸ τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, δὲν ὑπέπεσεν οὗτος.

11. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

12. Πρβλ. Μιχ. Πρεβελάκη, Μνημόσυνα ἐκλιπουσῶν μεγάλων μορφῶν Α' Εὐμένιος Ξηρουδάκης, ἐφ. «Κρητικὴ Ἐπιθεώρησις» (Ρεθύμνης) 4 Μαΐου 1939.

ρέων. Θανόντος τοῦ μητροπολίτου Τιμοθέου, ἐξελέγη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἱερᾶς Συνόδου μητροπολίτης Κρήτης (1897), ἡ δὲ ἀρχιερατεία του ἐδημιούργησε πράγματα, κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν Γεν. Συνέλευσιν τῶν Κρητῶν, εἶτα τὸν Ὑπατον Ἀρμοστήν καὶ τὸν Ἑλ. Βενιζέλον· ἐν τέλει ὁ Εὐμένιος ἀπέθανεν ἐξόριστος ἐν Χίῳ (1920) ¹.

11. Ἀγαθάγγελος (Παπαδάκης), μετατεθεὶς ἐκ τῆς καταργηθείσης ἐπισκοπῆς Χερρονήσου (Σεπτ. 1900). Ἐγεννήθη εἰς Σελλιά Ἀγίου Βασιλείου τὸ 1859, ἐχειροτονήθη Χερρονήσου τὴν 17ην Μαρτίου 1896, ἀπέθανε τὴν 11ην Ἰουνίου 1928. Ἐκτοτε ἡ ἐπισκοπὴ του συνηνώθη μετὰ τῆς Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου ².

12. Εὐμένιος (Φανουράκης) ἐκ τοῦ χωρίου Λουτράκι τοῦ Ἡρακλείου, γεννηθεὶς τὸ 1886, ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς Χάλκην, ἐδίδαξε δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὴν Μέσσην ἐκπαίδευσιν καὶ διεκρίνετο ἐπὶ ἡθελ, σεμνότητι καὶ παιδείᾳ. Ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 28ην Ἰανουαρίου 1936 ³ καὶ ἐχειροτονήθη ἐν συνεχείᾳ ἐν Ἡρακλείῳ. Ἡδρευνεν εἰς τὸ χωρίον Σπήλι Ἀγίου Βασιλείου, ὅπου καὶ ἀποθανὼν (2 Ἰανουαρίου 1956) ἐτάφη. Πρόεδρος τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ περ. «Κρητικὰ Χρονικά», ἐδημοσίευσεν δι' αὐτῶν σειρὰν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων πρὸς διαφώτισιν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης. Ἀποτυχὼν, παρ' ἐλπίδα, νὰ ἐκλεγῇ μητροπολίτης (1950), ἐπικράνθη ἐκ τούτου, οἱ δὲ σχετικοὶ ἐπακολουθήσαντες ἄγωνες (κατὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἐδέχθη ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς Κρήτης προαγόμενος εἰς μητροπολίτην τοῦ Οἴκουμ. πατριαρχείου), ἐπετάχυναν τὸ τέλος του ⁴.

Γ' — ΜΟΝΑΙ

Πᾶσαι αἱ μοναὶ τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης ⁵ ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ἐνοριακαὶ (καὶ οὐχὶ σταυροπήγιοι πατριαρχικαί), ὑποκείμεναι δηλονότι εἰς τὸν οἰκεῖον ἐπίσκοπον· ἐξ αὐτῶν ἡ μεγαλυτέρα, ἡ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἢ Πρέβελι, ἐγένετο τῷ 1798, διὰ σιγιλλίου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' πατριαρχική, σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέταξε καὶ ἀπερρόφησε τὰς ἄλλας, πλὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου, διεσώθη δὲ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Αἱ μοναὶ κατὰ ἐπαρχίας εἶναι ἐν συντόμῳ :

1. Πρβλ. Τωμαδάκη ν, ΕΕΒΣ 10, 1933, σ. 216 καὶ 210, σημ. 1.

2. Τωμαδάκης, ΕΕΚΣ 3, 1940, σσ. 139, 143, σημ. 6.

3. Πρβλ. Σάρδεων Γερμανόν, ΕΦ 35, 1936, σ. 283.

4. Πρβλ. νεκρολογίαν γραφεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἐν ἐφ. «Κήρυξ» Χανίων, 11 Ἰαν. 1956.

5. Πρβλ. Νικολάου Ἱ. Παπαδάκη, Ἡ Ἐκκλησία Κρήτης, Ἐπισκοπαὶ - Μοναί, Χανιά Κρήτης 1936, σσ. 90 - 91. Πρβλ. καὶ Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Ἐκκλησίαις Κρήτης, παραδόσεις, Ρέθυμνο 1954 (λαϊκαὶ παραδόσεις).

Ἑπαρχία Ἀγίου Βασιλείου.

1. Ἀγίου Πνεύματος, γνωστὴ ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ Σχολῆς τὴν ὁποίαν ἀναδιωργάνωσε καὶ ἐπλούτισε δι' οἰκοδομημάτων ὁ ἐπίσκοπος Λάμπης Εὐμένιος Ξηρουδάκης. Ἡ Σχολὴ συνετηρεῖτο (1888 – 1898) ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς Μονῆς, γενναίαν ἐπιχορήγησιν τῆς Μονῆς Πρέβελη, ἀπὸ τὰ δίδακτρα καὶ τροφεῖα τῶν μαθητῶν της καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐλλειμμάτων ὑπὸ τοῦ λογίου ἀρχιερέως Εὐμενίου, ὁ ὁποῖος καὶ διέμενε καὶ ἐδίδασκεν ἐν αὐτῇ. Ἐδιδάσκοντο δ' ἐν αὐτῇ ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικά, ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία καὶ μουσικὴ, ἱστορία, θεολογία, γεωπονικὰ μαθήματα κλπ. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν της διεκρίνετο ὁ κατόπιν πρωθυπουργὸς αἰὲν. Ἑμμ. Ἰ. Τσουδερός, μεταξὺ δὲ τῶν διδασκάλων της ὁ κατόπιν Ἀρκαδίας Βασίλειος Μαρκάκης¹.

2. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πρέβελη² ΜΔ τῆς ἐπαρχίας καὶ χίλια μέτρα βορειότερον τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους. Ἡ μονὴ ὑπῆρχεν ἐπὶ Ἑνετῶν, κατεστράφη δὲ κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μετὰ ταῦτα. Πλουσία εἰς κτήματα καὶ αἰγοπρόβατα, ὑπεστήριζε τοὺς ἀγῶνας τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του. Ἡγούμενός της κατὰ τὸ 1821 ὁ Μελχισεδέκ Τσουδερός, πεσὼν κατὰ τὸν Ἀγῶνα, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἡ Μονὴ προσέφερε καὶ τὰ ἀσημικά της. Ὁ σημερινὸς ναὸς ὠκοδομήθη ἐπὶ ἡγουμενίας Νείλου Α' ἐν ἔτει 1836 καὶ ἐπεσκευάσθη ἐπὶ ἡγουμενίας Νείλου Β' ἔτει 1911. Ἡ ὀνομασία «Πρέβελη» ἀπὸ νεωτέρου κτίτορος.

Ἑπαρχία Ἀμαρίου.

1. Ταξιαρχῶν (Ἀσωμάτων), κοινῶς Ἀσώματος³. Ἀπὸ τῆς ἑνετικῆς ἐποχῆς, ἡρειλώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀνεκτίσθη τὸ 1682 ὑπὸ Μακαρίου ἱερομονάχου ἐκ Μαργαριτῶν, προώδευσε, διὰ τὰ ἐρημωθῆ κατὰ τὴν μεγάλην Ἐπανάστασιν (1821). Ἀπὸ τοῦ 1833 ἐπανελειτούργησεν. Ἀπὸ τοῦ 1927

1. Πρβλ. (μητροπολίτου Κρήτης Εὐμενίου Ξηρουδάκη τοῦ ἀπὸ Λάμπης), Ἡ ἐν τῇ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Λάμπης καὶ Σφακίων Ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Παναγίου Πνεύματος Σχολὴ τῆς Ἱερᾶς καὶ σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πρέβελη, ἐν Ρεθύμνῃ 1899, 8^ο, σσ. 55+η' + πίνακες. Ἀπὸ τῆς σ. 51 ἐξ. σιγίλλωδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου (1894) ἀναγνωρίζοντος τὴν Σχολήν. Πρβλ. καὶ Μιχ. Γ. Πρεβελάκι, Ἡ ἱερὰ μονὴ «Πρέβελη», ΕΕΚΣ 1, 1938, σσ. 288 - 290.

2. Μιχαήλ Γ. Πρεβελάκι, Ἡ ἱερὰ Μονὴ «Πρέβελη», ΕΕΚΣ 1, 1938, σσ. 262 - 292.

3. Ἑμμ. Γ. Γενεράλι, Ἀσώματος, ΜΕΕ 6, 1928, σ. 44 σβ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ (= Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητικῶν Σπ.) 4, 1941, σσ. 1 - 87. Βλ. ἀκόμη: Βελ. Φρέρη, Κρητικὰ Μοναστήρια. Ἀσώματοι (σκίτσα τοῦ Τάκη Καλμούχου), Νέα Ἑστία 8, 1930, σσ. 1251 - 1254.

ἐστέγασε Πρακτικὴν Γεωργικὴν Σχολήν. Ὑπῆρξε πνευματικόν, ἐκπαιδευτικόν καὶ ἐπαναστατικόν κέντρον τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου. Εἰς τὸ παρὰ τὴν μονὴν ναΐδιον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς τάφος Γεωργίου Χορτάτζη ¹.

2. *Τιμίου Προδρόμου*, ἀπὸ τοῦ κτίτορος γνωστὴ ὡς *Βούλαρη*, γενομένη παράρτημα τῶν Ἀσωμάτων ².

3. *Καλοείδενας*, ἀπὸ κτίτορος ἐπὶ τοῦ ὄρους Κέντρους (Ἀμάρι), πλησίον Ἀνω Μέρους ³ (Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος) ⁴. Κατὰ τὸν ιη' αἰ. ὁ Λάμπης Μεθόδιος «ἠναγκάσθη νὰ ἐξαιτήσῃται τὴν συνδρομὴν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἥτις αὐτῇς κατέφυγεν εἰς τὴν Ὑ. Πύλιν, παρ' ἧς, οὐχὶ ἄνευ κόπου καὶ θυσιῶν, ἐξεδόθη εἰδικὸν περὶ τούτου φερμάνιον διαγορεῦον καὶ αὐστηρῶς ἐπιτάσσον, ὅπως οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ μονῶν Ἀγίου Πνεύματος, Βούλαρι καὶ Πρέβελη καὶ ὁ τῆς ἐν Ἀμαρίῳ μονῆς Καλοείδενας ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπίσκοπον αὐτῶν Μεθόδιον καὶ δώσωσι λόγον τῆς ἑαυτῶν διαχειρίσεως...» ⁵. Τοῦτο προφανῶς ἐγένετο ἡ αἰτία τῆς δολοφονίας τοῦ Μεθοδίου ⁶.

Ἐπαρχία Σφακίων.

1. *Ἀγίου Χαράλαμπος*, εἰς τὸ Φραγκοκάστελλον ⁷. Ὁ ναὸς σφύζεται.

2. *Παναγίας τῆς Θυμανῆς* ⁸ πρὸ πολλοῦ διαλελυμένη καὶ ἐκπεσοῦσα εἰς ἐξωκκλήσιον.

3. *Ἀγίου Γεωργίου*, παρὰ τὴν Χώραν Σφακίων, μαρτυρουμένη τὸ 1613 ἔτος. Ὁ ἱεροσολυμιτικὸς κῶδιξ 125 (Μαλαξοῦ Νομοκάνων) ⁹ περιέχει τὸ ἐξῆς σημείωμα : «Ἐτελειώθη τὸ παρὸν νόμιμον διὰ χειρὸς Ἀκακίου ἱερομονάχου Βλαστοῦ τὸ ἐπὶ κλη Πούλου, εἰς ἀχιν' μαῖω ἐσχάτη, ἰνδικτιῶνος ια', δι' ἐξόδου τοῦ εὐλαβεστάτου καὶ πνευματικοῦ παπᾶ κὺρ Μανουήλ τοῦ Δημητροπούλου, ἐν Χώρᾳ Σφακία, ἐπάνωθεν Γεωργίτζη, ἐν μονῇ τοῦ μεγάλου Γεωργίου».

1. Βασιλείου Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ 2, 1939, σσ. 177 - 190. Πρβλ. ἐπιστολὰς Στ. Ξανθοῦδίδου, ἐν ΕΕΚΣ 4, 1941, σσ. 88 - 95, ἐκδιδομένας ὑπὸ Μιχ. Πρεβελάκη.

2. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 29, 45 - 46, 67 - 69 κ.ά.

3. Πρβλ. Ξανθοῦδίδην, «Χριστ. Κρήτη» 2, 1913, σ. 105.

4. Εἰς ἐρεΐπια· πρβλ. Ε. Γενεράλι, Γεωγραφία τῆς Νήσου Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 35.

5. (Εὐμένιος Κρήτης), Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

6. Πρβλ. ἄνωτέρω σ. 347.

7. Ν. Παπαδάκης, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 90.

8. Ν. Παπαδάκης, Αὐτόθι. Ν. Σταυράκη, Στατιστική, σ. 203.

9. Ἀθ. Παπαδ. Κεραμέως, Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη Β', σ. 207.

Δ' - ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ἐκ τῆς κόμης Μέλαμπες τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου κατάγονται τέσσαρες κρυπτοχριστιανοὶ Κρηῖτες, οἱ ὅποιοι ἀρξαμένης τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐφανερώσαν τὴν πίστιν των καὶ συνεπολέμησαν μετὰ τῶν πατριωτῶν των κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ὑποχωρήσαντος προσκαίρως τοῦ Ἀγῶνος τὸ 1824, συνελήφθησαν, ἡχθήσαν εἰς τὸ Ρέθεμνος καὶ παρωρμήθησαν ὥπως προσέλθουν εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποστατήσει. Τὴν 28ην Ὀκτωβρίου οἱ ἀδελφοὶ Μανουήλ καὶ Ἀγγελῆς (υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ρετζέπη), ὁ Γεώργιος (υἱὸς Κωνσταντίνου Ρετζέπη) καὶ Νικόλαος (υἱὸς Ἰωάννου Ρετζέπη, ἄλλου ἢ οἱ πρῶτοι), ἀπεκεφαλίσθησαν πρὸ τῆς «Μεγάλης Πόρτας» τοῦ Ρεθέμνου, ὅπου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀνηγέρθη ναὸς πρὸς τιμὴν των. Ταχέως ἐγένοντο ἀντικείμενον τιμῆς ὡς νεομάρτυρες, συνετάχθη δὲ χειρόγραφος ἀκολουθία αὐτῶν, ἡ ὁποία σώζεται ἐν τῇ ἱ. μονῇ Γωνιάς Κισάμου¹, καὶ ἐτυπώθη². Κατὰ δὲ τὸ 1888 καὶ συνεστήθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Λάμπης Εὐμενίου Ξηρουδάκη Ἐπιτροπή, διὰ νὰ συλλέξη ἐράνους πρὸς ἀνέγερσιν ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τῶν τεσσάρων νεομαρτύρων ἐν τῇ γενετείρᾳ των. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε καὶ τὴν «φυλλάδα» τῶν ἁγίων, ὅπου ὁ μὲν κανὼν ἔχει συγγραφῇ ὑπὸ Καλλινίκου Νικολεττάκη, ἐπισκόπου Ρεθύμνης, τὸ μεγαλυνάριον ὑπὸ Νικολάου Σταυράκη καὶ τὸ ἀπολυτίκιον ὑπὸ Μελετίου Νικολεττάκη, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης³.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Ὅπου εἶδον αὐτὴν τὸ 1946 καὶ ἐσημείωσα ὡς ἑξῆς :

XIX (1852)

Σχῆμα τέταρτον. Καλλιγραφημένος· αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ κεφαλαῖα δι' ἐρυθροῦ μέλανος.

Ἀκολουθία τῶν Ἀγίων τεσσάρων Νέων τοῦ Χριστοῦ Μαρτύρων Ἀγγελῆ, Μανουήλ, Γεωργίου καὶ Νικολάου τῶν ἐν Ρεθύμνῃ μαρτυρησάντων ψαλλομένη τῇ κη' Ὀκτωβρίου ἐσπέρας· ἐν τῷ μεγάλῳ ἐσπερινῷ... Σελίδες 40 (αἱ 32 - 40 λευκαί).

Σελ. 31 : Ἡ φυλλάδα αὕτη ἐγράφη διὰ πόθο καὶ εὐλαβία τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ παρασκευῆς κουρμουλοπούλας κατὰ μῆνα αὐγουστον 1852 ῥέθυμνος καὶ εἰς ὅποιον ναὸν θελήσῃ ἔχει χρέως νὰ τὴν ἀφιερῶσιν διὰ μνημόσυνον τῶν γονέων της.

2. Τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις τὸ 1852, ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου τὸ δεύτερον τὸ 1865, ἐν Ἀθήναις εἰτα τὸ 1877, καὶ τέταρτον ἐν Κορίνθῳ τὸ 1888. Πρβλ. L. Petit, BAG, Bruxelles 1926, σσ. 182 - 183.

3. Ἀκολουθία τῶν ἐκ Μελάμπων τῆς ἐν Κρήτῃ Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς Λάμπης ἁγίων τεσσάρων τοῦ Χριστοῦ νεομαρτύρων Ἀγγελῆ, Μανουήλ, Γεωργίου καὶ Νικολάου τῶν ἐν Ρεθύμνῃ τῇ κη' Ὀκτωβρίου τοῦ ,αωκδ' μαρτυρησάντων. Ἀνατύπωσις μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων. Ἐν Ρεθύμνῃ, τύποις Στ. Ἐμμ. Καλαϊζάκη, 1888, 8^ο, σσ. 24.